

Тетяна Табунчик

ОБРАЗ ІВАНА БОГУНА В ОДНОЙМЕННІЙ ПОВІСТІ Я. КАЧУРИ (СПРОБА ОБ'ЄКТИВНОГО АНАЛІЗУ)

У статті досліджено вплив ідеологічного фактору на історико-пригодницькі повісті 30-х років ХХ ст. Зокрема, на матеріалі повісті «Іван Богун» Я. Качури простежено процес художньої кореляції історичного матеріалу залежно від політичних поглядів автора.

Ключові слова: історико-пригодницька повість, історизм, історичний матеріал, ідеологічний фактор.

В історії українського народу чимало трагічних сторінок, пов'язаних із соціальною та національно-визвольною боротьбою. Розвиток української літератури має так само надзвичайно складний, самобутній шлях, як і розвиток країни в цілому. Усвідомлення величі своєї нації, шляхів здобуття незалежності, формування громадянської позиції не можливе без осягнення ролі знакових постатей української історії, життя і діяльність яких були спрямовані на втілення державотворчої ідеї в політиці, науці, культурі. Українські письменники неодноразово зверталися до висвітлення життя та діяльності одного зі сподвижників Богдана Хмельницького, видатного представника козацької старшини періоду Визвольної війни середини XVII ст. Івана Богун. Легендарна постать славетного героя, що в народній свідомості асоціювалася з ідеєю захисту простого люду, залишилася жити в піснях, думках, історичних творах. До справи художнього моделювання образу талановитого полковника в історико-пригодницькій повісті «Іван Богун» (1940) долучився і Я. Качура.

Творчість Я. Качури вітчизняними літературознавцями розглядалася побіжно. Досить ґрунтовний аналіз його творчого доробку, зокрема й повісті «Іван Богун», було здійснено М. Сиротюком у праці «Українська історична проза за 40 років» (1958). Інтерес також викликає книга Б. Буряка «Яків Качура. Життя і творчість» (1972). Названі розвідки не можуть вважатися науково об'єктивними, оскільки художнє відображення непростих подій вітчизняної історії потрактовувалося в умовах ідеологічної заангажованості. Сучасний критичний аналіз повісті «Іван Богун» представлений у дисертації В. Разживіна «Жанрово-стильові особливості української історичної повісті 20–30-х років ХХ століття» (2008). Дослідник зупиняється на показі художніх прорахунків автора та розглядає ідеологічні постулати, втілені ним у повісті. Актуальність нашого дослідження визначається, насамперед, тією обставиною, що окремі спорадичні звернення до розгляду творчості Я. Качури, зокрема до його

історико-пригодницькою повісті «Іван Богун», не дають змоги цілісно окреслити художню концепцію образу головного героя, репрезентовану прозаїком. Запропонована робота покликана проаналізувати своєрідність змалювання постаті Івана Богун, а також простежити вплив ідеологічного чинника на формування художньої версії народного героя.

Повість «Іван Богун» відтворює одну з найвеличніших сторінок боротьби нашого народу за незалежність — Національно-визвольну війну 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького, що закінчилася актом возз'єднання України з Росією. Ідеологічне завдання твору, що полягає в акцентуванні класового характеру цього руху, поділ на «своїх» (бідні селяни та козаки) і «чужих» (пани-багатії), автор ставить уже на початку повісті: «Весна 1648 року була тривожна. Знову по всій Україні палахкотів гнів народний. Дрижали в смертельній небезпеці, за стінами замків, бундючні пани...» [2, 5].

Основну увагу письменник зосереджує на головному образі: Іван Богун виступає в центрі найважливіших подій, є виразником настроїв простого народу. Не випадково вперше ми знайомимося з головним героєм зі слів представника ворожого табору. Пан Чернецький вважає Богун «невловимим», «страшним» воїном, якому «сам сатана у пеклі загартував <...> руку й серце, і через те нема такої шаблі, яка могла б його взяти в чистім полі» [2, 10].

Позитивні риси відважного полководця автор підкреслює, зображуючи сцену його зустрічі з Яремою Вишневецьким. Полонений, зв'язаний Богун тримає себе перед князем сміливо і гордо, він нічого не боїться, вірить у свою силу і своє право, зберігаючи козацьку гідність перед озброєними ворогами: «Богун був без шапки, в простій козацькій свиті; давно не голений чуб нагадував вороняче крило; середній вік лише справніше обточив його немов вилите з бронзи тіло, наділив його сповна козацькою силою, відвагою й завзяттям, зробив привабливим для жінок і страшним для ворогів. Спокійно, навіть гордо, пройшов він

тих кілька кроків по світлиці, кинув оком на суворий стрій княжих покоїв <...>, і мовчки став перед князем. Ні безсонні ночі, ні ганьба полону, ні те, що він стояв зв'язаний в руках своїх ворогів, ні глум і приниження, яких йому довелося зазнати від Чарнецького в дорозі, — ніщо не могло зламати тої вишності, того байдужого презирства й мужності, що іскрилися в погляді бранця» [2, 10]. Зображення Богуня сильним, відважним і завзятим воїном ще більше підкреслює негативне ставлення письменника до єзуїта Вишневецького, у портреті якого він виділяє лише очі — хижі, проникливі, гострі, підступні: «Ярема ще раз пильно змряв Богуня своїм гострим пронизливим поглядом, — хотів проникнути в саму душу, — тим поглядом, від якого навіть пан Чарнецький облився холодом» [2, 12].

Іван Богун наділений не тільки привабливою зовнішністю, а й сміливістю, розумом і винахідливістю. Це засвідчує епізод втечі Богуня з Лубенського замку. Коли пан Ярема пропонує йому високу посаду за голову Хмельницького, Богун відмовляється, і в цьому ми бачимо його непідкупність. Гострий і гнучкий розум козацького ватажка вперше виявляється під час розмови із самовпевненим магнатом. Богун із тонким і нищівним гумором відкидає пропозицію Вишневецького перейти на бік поляків, навіть смерть на палі в разі відмови його не лякає: «Раз мати родила, раз і помирати!» [2, 14].

Відвага, рішучість, сила волі проявляється й у лаконічній, дещо афористичній мові Богуня. Він говорить чітко, коротко, переконливо. Зневаживши наказ грізного пана стати навколішки, козак незалежно кидає: «Стаю тільки перед богом, та й то по охоті...» [2, 14]. Заволодівши зброєю ворога, Іван виходить переможцем із, здається, безвихідної ситуації — тікає з полону. Про кмітливість та винахідливість Богуня свідчить і той факт, що полковникові вдалося за короткий час умовити челядь польського пана перейти на бік повстанців і допомогти йому вислизнути з фортеці.

Мужність Богуня, талант полководця повною мірою проявилися в битві під Жовтими Водами. Готуючись до бою, Богун діє обережно, розсудливо, зберігаючи козацьку силу, розважно очікуючи слушного часу для нападу на ворога. У бою він завжди попереду козацтва, надихаючи військо власним прикладом. Богун усюди з козаками — розмовляє із ними, дає накази, сміється, жартує, підносячи дотепними витівками бойовничий дух побратимів. Останні любили свого полковника і готові були вірити, що ватажок не інакше «як самого чорта осідлав». Вони готові були йти за ним «у вогонь і в воду». Адже якою б важкою не була ситуація, Богун завжди виявляв рішучість, сміливість та почуття власної гідності. Недарма ж Ярема Вишневецький милувався цим

безбоязним, відважним козаком: «Віра в свою силу, своє право, холоднокрівність воїна, який нічого не боїться і не розгублюється перед найстрашнішим ворогом, своя козацька гідність і, нарешті, сповнене краси одверте сміливе обличчя — все в цій постаті подобалося Яремі» [2, 12].

Нещадний до зрадників, щирий і благородний у відносинах з друзями — таким постає перед нами Богун. З великою повагою та любов'ю він ставиться до бойових побратимів — Нечая, Гладкого, Немирі. Звістку про напад на Нечая полковник сприймає як велике горе і вважає своїм обов'язком помститися за його смерть.

Хоробрий у бою та безстрашний до ворога, він у епізоді, коли Хмельницький погоджується бути на його весіллі весільним батьком, постає й людиною сором'язливою. З великою ніжністю та любов'ю полковник ставиться до нареченої: «Богун, який сто разів сміливо зазирає у вічі смерті, несміливо глянув на засмучену Оксану. Що він міг тепер сказати їй?...» [2, 109].

Палке бажання Івана Богуня бачити свій народ і рідний край вільними від загарбників зумовлюють певні непорозуміння із гетьманом Хмельницьким. Він висловлює своє незадоволення і обурення зволіканням Богдана у боротьбі проти поляків під Збаражем: «Дух не той. Усе вагається. Від полковників ховається. Все на самоті щось обмірковує. А ляхи тим часом сили набираються. Ой, не гаразд чинить гетьман! Не гаразд! Так і цілу компанію можна втратити» [2, 146–147].

Через увесь твір проходить ідея класової боротьби простого народу проти панування польської шляхти, дружби українського і російського народів, що свідчить про значну ідеологізацію повісті: «Бідна Україна! <...> Нема в тебе друзів при лихій годині. Москва, народ одної віри православної, якби подала руку» [2, 156]. Ідеологічно витриманим є і зображення спілкування козацького ватажка з донськими козаками. Степан Разя у повісті розмовляє виключно російською мовою, і навіть Богун говорить російською, незважаючи на сумнівну доцільність введення у твір великої кількості російського тексту.

Історизм Я. Качури зумовлювався ідеологічними приписами того часу. Дотримуючись фактичної достовірності у зображенні Івана Богуня як талановитого полководця і першого радника гетьмана, прозаїк водночас перекручує його власне розуміння ситуації і подальшої долі визволеної від поляків України. Достеменно відомо, що на думку Богуня, Україні варто не приєднуватися ні до Польщі, ні до Росії, а слід утверджуватися як самостійній державі. У повісті ж наголошується на тому, що єдиним правильним рішенням для українського народу є возз'єднання із царською Росією: «...московський цар однієї з нами віри православної. Він подав нам руку, крім його милості,

царя великої Русі, не знайдемо собі кращого господаря і пристановища собі кращого не знайдемо» [2, 163]. Переяславську раду, стисло змальовану в епілозі повісті, та участь у ній Івана Богуна, палкого захисника простого люду, письменник потрактовує як волевиявлення всього українського народу.

Зобразивши одного із найвідоміших козацьких полководців в Україні середини XVII ст., слава про якого гучно лунала не лише на українських землях, а й за їх межами, Яків Качура нівелював національні пріоритети, притаманні

світоглядним позиціям Богуна. «У повісті <...> знайшли відбиток ті глибокі ідейні зміни <...>, яких зазнала українська історична література в 30-х роках, які відзначали її розвиток, опанування нею соціалістичного реалізму» [4, 158]. Змалювання у творі подій та постатей однієї з героїчних і водночас трагічних сторінок української історії, зокрема постаті Івана Богуна, цілком відповідало «витворам» офіційної радянської історичної науки, яка «не помічала» державо-творчих процесів в Україні, не визнавала національно-визвольної ідеї українського народу.

ДЖЕРЕЛА

1. Буряк Б.С. Яків Качура. Життя і творчість / Б.С. Буряк. — К. : Рад. письм., 1962. — 151 с.
2. Качура Я. Вибрані твори / Я. Качура. — К. : Рад. письм., 1953. — 151 с.
3. Разживін В.М. Жанрово-стильові особливості української історичної повісті 20–30-х років ХХ століття : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Віктор Миколайович Разживін. — Дніпропетровськ, 2008. — 21 с.
4. Сиротюк М.Й. Українська історична проза за 40 років / М.Й. Сиротюк. — К. : Рад. письм., 1958. — 335 с.

Табунщик Татьяна.

ОБРАЗ ИВАНА БОГУНА В ОДНОИМЕННОЙ ПОВЕСТИ Я. КАЧУРЫ (ПОПЫТКА ОБЪЕКТИВНОГО АНАЛИЗА)

В статье исследовано влияние идеологического фактора на историко-приключенческие повести 30-х годов XX в. В частности, на материале повести «Иван Богун» Я. Качуры прослежен процесс художественной корреляции исторического материала в зависимости от политических взглядов автора.

Ключевые слова: историко-приключенческая повесть, историзм, исторический материал, идеологический фактор.

Tabunshchik Tetiana.

LITERARY IMAGE OF IVAN BOHUN IN HOMONYMOUS STORY BY YA. KACHURA (ATTEMPT OF OBJECTIVE ANALYSIS)

The article examines the influence of the ideological factor on the historical adventure novels of the 1930s. The process of artistic correlation of historical material, depending on the political beliefs of the author through "Ivan Bohun", the novel by Ya. Kachura, has been researched in particular.

Key words: historical adventure story, historism, historical material, ideological factor.